
ПИТАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НОВІТНЬОЇ ДОБИ

О. А. Бабак

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ПОЛІТИКИ ПРОЛЕТАРИЗАЦІЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В 20-Х РР. ХХ СТ. (історіографія проблеми)

Сьогодні Україна переживає складний і суперечливий етап своєї історії. Це етап, коли удосконалюються інститути самостійної держави, складаються основні принципи внутрішньої і зовнішньої політики, визначаються пріоритетні напрямки освітнього розвитку, спираючись на прогресивні надбання світової культури. Разом з тим, процес розбудови незалежної, суверенної держави у сучасний період неможливий без відродження культурної самобутності народу України, демократизації освіти, яка насамперед формує майбутнє нації, її соціальний та культурний генетичний фонд.

Глибока криза, яка протягом майже століття охопила політику, економіку, ідеологію, культуру та інші сфери нашого суспільства за період радянської влади, не могла не торкнутися і освіти, яка стала однією з найбільш незахищених сфер суспільства, була уражена метастазами командно-адміністративної системи. Нині завершується процес зламу старого ладу, який гальмував впровадження нових економічних відносин, реформування гуманітарної сфери. У таких умовах найбільш вагомим аргументом на користь здійснюваних змін є історичний досвід.

Переломні етапи у розвитку України завжди привертали до себе увагу дослідників. Подібною до сучасних за гостротою суперечностей була ситуація у гуманітарній сфері, зокрема в освіті, у 20-х рр. ХХ ст. Цей період був особливо інтенсивним у пошуках нових форм і методів навчальної та виховної роботи у школах, розширенні мережі початкових шкіл, боротьбі з неписьменністю, створенні системи підготовки та перепідготовки наукових та технічних кадрів, запровадженні нових навчальних програм і планів. Саме тому освіт-

ні процеси, які відбувалися тоді, потребують глибоких аналітичних оцінок, адже багато із них проявляються сьогодні у нових умовах і на новій основі в Україні.

20-ті роки ХХ ст. на Україні вважаються “Золотим віком” для розвитку радянської науки і освіти, оскільки в подальші роки розпочалось знищення національної освіти, відбувалася уніфікація, стандартизація та політизація навчального процесу. Освітні заклади ставали ідеологічними центрами втілення у життя рішень комуністичної партії.

Нове суспільство зароджувалось і розвивалось на основі світоглядних бачень, що формувались під впливом постійної ідеологічної, агітаційно-пропагандистської роботи партії і держави. Тому досить важливо в цей переломний період звільнитися від стереотипів попередньої тоталітарної епохи.

Розвиток людського суспільства доводить, що робітничому класу об’єктивно належить величезна роль у всіх без винятку сферах життя суспільства, в тому числі й освітній, і від його стану, суспільного статусу та функціональних можливостей багато в чому залежить прогрес цього суспільства. Тому досить важливим є аспект висвітлення робітничої тематики у процесі становлення “тернистого шляху” демократизації освіти.

Історіографічні дослідження, які так чи інакше висвітлюють розвиток професійної (спеціальної) освіти 20-х рр. ХХ ст., умовно можна об’єднати у чотири групи: 1) узагальнюючі видання з історіографії радянського суспільства та історії України, що в контексті культурного розвитку розкривають особливості становлення радянської освіти; 2) розвідки, присвячені історіографії культурної революції, культурного будівництва та формування радянської інтелігенції; 3) роботи з історіографії історико-педагогічної науки в Україні, політики проблем ведучої ролі робітничого класу в освіті СРСР.

Історіографія дослідження цієї проблематики бере початок вже з 20-х років, коли єдиними законодавцями в освітній сфері виступали працівники освіти, партійні та державні діячі (В. Ленін, Й. Сталін, В. Затонський, Е. Квірінг, С. Косіор, Г. Петровський та ін.) [10]. Друкувалися виступи тодішніх керівників Наркомату освіти УСРР Г. Гринька, А. Приходько, Я. Ряппо, М. Скрипника, О. Шумського

з питань освіти та культури України [6; 13]. Їх роботи носили од-
номанітний інструктивний характер, проводячи “лінію партії” в на-
уці та освіті.

Важливе місце в державно-партійній політиці тих часів щодо
розвитку освіти займали такі методи керівництва нею, як заслухо-
вування звітів про діяльність наукових та навчальних закладів, об-
говорення питань про їх роль і місце як центрів пропаганди марк-
сизму і організації боротьби проти ворожої ідеології та буржуаз-
ної історіографії. Це можна прослідкувати, зробивши огляд таких
вагомих документальних джерел, як постанови ЦК і його відділів з
питань освіти, декрети та постанови з проблем розвитку науки і
культури, які приймали вищі органи Радянської держави в той час,
а також рішення Народного Комісаріату освіти (НКО). Вони дають
можливість проаналізувати найбільш важливі риси та принципи
державного керівництва розвитком народної освіти, методи та фор-
ми його законодавчого регулювання [13].

Велике значення в цьому відношенні мали постанови Агітпропу
ЦК КП(б)У разом з Укрполітосвітою і культвідділом ВУРПС в липні
1927 р. “Про політосвітню роботу серед пролетаріату” [18] та нара-
ди агітпропів окружкомів КП(б)У при ЦК КП(б)У в серпні 1927 р.
“Про вечірню робітничу освіту” [20]. У 1927 р. НКО УРСР видав
“Положення про вечірні школи I ступеня для малописьменних” [3],
яке визначало їх мету, порядок організації і роботи, встановлювало
річний строк навчання. В кінці 1925 р. НКО УРСР видав “Поло-
ження про вечірні робітничі школи II ступеня”, яким було визна-
чено мету і структуру цих важливих учбових закладів [19]. Вони
будувалися як політосвітні установи, що повинні були дати робіт-
никам загальноосвітню і політичну освіту без відриву від виробни-
цтва. Важливе значення у відношенні робфаків мала постанова
лишневго Пленуму ЦК ВКП(б) 1928 р. “Про поліпшення підготов-
ки нових спеціалістів”, де говорилося про необхідність пролетари-
зації вищих учбових закладів.

За умов підозрливого ставлення до інтелігенції з дореволюцій-
ним стажем більшовицький режим міг розраховувати лише на
особливі форми і методи підготовки великої кількості спеціалістів
з “низів” [23]. На думку Шепеля Л. Ф., “якщо раніше формування
інтелігенції відбувалося з представників різних соціальних верств

шляхом відбору найталановитіших і найздібніших, то тепер цей процес мав вузько класовий підхід”.

Йдучи шляхом здійснення Програми Комуністичної партії, освіта, на думку правлячої верхівки, мала бути не тільки провідною ланкою принципів комунізму взагалі, але й провідником ідейного, організаційного, виховного впливу пролетаріату на напівпролетарські і непролетарські верстви трудящих мас з метою виховання покоління, здатного остаточно встановлювати комунізм. Культура і освіта, українізація, грамотність розглядалися радянською владою як підґрунтя ідеології і засіб підвищення ефективності комуністичної пропаганди, а тому набували в 1920-ті роки вкрай політизованих форм.

Розглядаючи питання походження та функціонування інженерно-технічної інтелігенції на підприємствах, Гнітько С. П., зокрема, висвітлює дуже низький загальноосвітній рівень підготовки так званих “висуванців” з низів [4]. Саме тому підвищення ефективності політики пролетаризації перебувало в прямій залежності від організації навчання висуванців. Більшовицька система освіти своєю метою ставила забезпечення виробництва ідеологічно витриманими, кваліфікованими робітниками. Але, на нашу думку, цей процес не дав бажаних результатів, оскільки часто не був якісним у плані підготовленості вступників.

Політика пролетаризації освіти, яка в деякій мірі несла позитивні результати, відкривши доступ у вузи широким масам трудящих, в той же час значно знизила якісний рівень підготовки спеціалістів, оскільки державно-партійна політика скеровувала всі сили на пришвидшення темпів побудови “світлого майбутнього”. Вже в кінці 20-х рр. робітничо-селянське походження та членство у комуністичній партії стали вирішальними умовами при зарахуванні на навчання до вищих учбових закладів. Політика пролеткультури досягла своєї мети: в короткий строк була створена нова радянська інтелігенція й одночасно ліквідовано будь-яке інакомислення.

Розглядаючи праці, присвячені історіографії професійно-технічної освіти, яка на той час була стрижнем всієї освітньої системи пролетарської диктатури, особливий інтерес становлять ті, що на основі здійснення ленінського плану культурної революції досліджували формування радянської інтелігенції та підвищення куль-

турного рівня робітників радянського суспільства [9]. Проте і в цих дослідженнях основну увагу знову ж таки було зосереджено на висвітленні діяльності компартії, заходах уряду, спрямованих на розвиток народної освіти.

В середині 20-х рр. з'явилися праці М. Авдієнка, М. Гунського, Я. Звігальського та М. Іванова, в яких дослідники переймаються питаннями розвитку та розширення мережі робітничих факультетів, роблять спробу узагальнити досвід їх роботи, використовують емпіричні дані з метою показу кількісного збільшення робітфаків, аналізу їх соціального, партійного, національного складу, висвітлюють навчально-методичну роботу [1; 7]. Однак, у них питання якості змісту професійної освіти згадувалися лише побіжно. Більш детальному аналізу навчально-виховної роботи, змісту навчальних планів та програм, побудови методичної роботи на робітничих факультетах присвячено книгу професора Я. В. Столярова [22]. Незважаючи на відсутність у цій роботі теоретичних узагальнень, у ній, зокрема, наведено цінні фактичні матеріали, що дають можливість певною мірою відтворити освітній процес у пролетарському середовищі.

Після деякого спаду у 1940-х рр. щодо висвітлення проблеми пролетаризації освіти 20-х рр. ХХ ст. ця тематика, у контексті культурного будівництва, знову стала привертати увагу дослідників. Висвітленню питань культурних перетворень, розвитку народної освіти присвячені кілька ґрунтовних праць радянських істориків Г. Карпова, М. Кіма, К. Литвина, О. Слуцького та ін. [12]. Зазначеним працям, як і багатьом іншим цього періоду, властивий суб'єктивний класовий підхід до розгляду окремих проблем, в них обов'язково підкреслюється керівна роль комуністичної партії в культурному будівництві, що цілком відповідало ідеологічним вимогам часу.

В 60 — 80-х роках ХХ ст., аналізуючи освітні процеси виключно з вузькопартійних позицій, більш детально питання створення і діяльності робітничих факультетів розглядалося у працях, присвячених формуванню кадрів інтелігенції [2; 11; 16; 17; 24]. Так, наприклад, Курносов Ю. О. і Бондар А. Г. у своїй праці [16] роблять висновок, що поява робітничих факультетів була викликана необхідністю прискореної підготовки робітників та селян з метою їх

подальшого навчання у вузах. Ці праці становлять науковий інтерес насамперед наявністю великого фактичного матеріалу, хоча оцінки та висновки на сьогоднішній день певною мірою вже застарілі.

Окремі аспекти діяльності робітфаків у досліджуваній період розглядаються в роботах, присвячених розвитку народної освіти. До таких робіт можна віднести монографію Г. І. Ясницького [24], колективну працю дослідників інституту педагогіки, підготовлену під керівництвом А. Г. Бондар та ін. [17]. Стосовно цієї проблематики, слід виділити монографії Н. М. Катунцевої [11], які конкретно присвячені історії створення та розвитку робітничих факультетів. Використовуючи численні джерела, документальні та архівні матеріали, автор доводила необхідність запровадження цієї форми навчання робітників та селян, показала процес створення та розвитку робітфаків, охарактеризувала їх типи, розкрила проблеми класового та партійного принципів їх комплектування, висвітлила організацію навчально-виховного процесу в зв'язку із завданнями підготовки нових спеціалістів, відтворила матеріальне становище і умови побуту слухачів. Однак, обґрунтовуючи і відстоюючи історичну необхідність створення робітфаків з метою здійснення політичного впливу на життя навчальних закладів, автори лишають при цьому поза увагою питання оволодіння професійними знаннями.

В цілому, література середини 50-х — кінця 80-х рр., не дивлячись на значне розширення кола джерел, постановку нових проблем, появу прогресивних методичних підходів, продовжувала існувати в межах ідеологічного контролю, однобоких оцінок та суджень, що так виявилось в дозуванні факторів формування трудових колективів (на користь, виключно, позитивним) та міфологізації періоду індустріалізації. Для праць даного періоду була типовою абсолютизація класових підходів до оцінки процесів, що відбувалися у гуманітарній сфері і в освіті зокрема.

Історіографічні аспекти тих чи інших проблем професійної освіти в УСРР 1920-х років певною мірою знайшли своє відображення і в монографіях та дисертаційних роботах, підготовлених на сучасному етапі розвитку вітчизняної історичної науки і присвячених окремим питанням освіти в означений час. Насамперед це дослідження В. В. Липинського, В. М. Гололобова та ін. [5].

Сучасна історіографія збагатилася низкою праць, присвячених

переосмисленню історії професійної та спеціальної освіти в УСРР у 1920-ті роки. Так чи інакше присвячені цій тематиці, можна назвати праці В. М. Даниленка, В. Г. Касьянова, С. В. Кульчицького, М. С. Лисенка [8] та ін. Підготовка робітничих кадрів і спеціалістів у закладах професійної освіти знаходилась в центрі уваги також С. О. Куглера, І. Л. Лікарчука, І. Я. Щупака [14]. На думку О. П. Ситнікова, “автори цих робіт вдалися до штучного роз’єднання єдиної системи професійної освіти, вивчаючи тільки окремі її форми” [21]. Проте, ними розглянуті важливі аспекти середньої технічної освіти в Радянській Україні в означений період, що дозволяє глибше дослідити дану проблематику.

Розглядаючи праці новітньої доби, можна спостерігати в них обґрунтування цілої низки положень, які закріплюють нові оцінки в розумінні мети і завдань здійснюваної більшовиками культурної революції, українізації, особливостей і наслідків ліквідації неписьменності, розгортання як вищої, так і професійної освіти, підготовки фахівців тощо. Так, Кульчицький С. В. [15], узагальнюючи згадані вище процеси, приходять до висновку, що більшовики ставились до перетворень в гуманітарній сфері прагматично, розглядаючи їх, насамперед, як важіль зміцнення своєї політичної влади.

В наш час конкурентоздатність України у світовому співтоваристві значно залежить від нового підходу до системи освіти, від здатності суспільства подолати істотну різницю між вимогами сучасного економічного розвитку і станом освіти. Це диктується потребами людської цивілізації у третьому тисячолітті та гострою потребою гармонізації культурних відносин в Україні. Саме тому дослідження проблеми становлення доступності та демократизації освіти має не тільки науково-пізнавальне, але й практичне значення сьогодні.

Література:

1. Авдієнко М. О. Народна освіта на Україні. — Х., 1927; Звігальський Я., Іванов М. Професійна освіта на Україні. — Х., 1927.
2. Білоцерківський В. Я. Комуністична партія — організатор культурної революції на Україні (1926 — 1937 рр.). — Х., 1985; Даниленко В. М. Рабочий клас и культурная революция на Украине. — Киев, 1986; Ткачова Л. І. Інтелігенція Радянської України в період побудови основ соціалізму. — К., 1985.

3. *Бюлетень НКО УРСР*. — 1927. — № 42. — С. 648.
4. *Гнітько С. П.* Інженерно-технічна інтелігенція Донбасу в 1920-ті — на поч. 1930-х рр. Дис. на здобуття наук. ст. канд. іст. наук. — К., 1996.
5. *Гололобов В. М.* Ліквідація неписьменності серед дорослого населення України у 20-х роках: Автореф. дис... канд. іст. наук. — Запоріжжя, 1998. — 19 с.; *Липинський В. В.* Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-ті роки. — Донецьк: Рекламно-видавнича агенція при Донецькому державному технічному університеті, 2000. — 248 с.
6. *Гринько Г. Ф.* Очередные задачи советского строительства в области просвещения. — Харьков: Изд-во Наркомпроса УССР, 1920. — 126 с.; *Приходько А.* Культурне будівництво на Україні (за 1925/26 та 1926/27 рр.). — Х.: Пролетарій, 1927. — 108 с.; *Скрипник М.* Статті і промови: У 2 т. — Х.: Держвидав України, 1929. — Т. 2, ч. 2. — 420 с.; *Шумський О. Я.* Ідеологічна боротьба в українському культурному процесі // Більшовик України. — 1927. — №2. — С. 11–15.
7. *Гунський М.* Робітфак Київського інституту народної освіти (1923 — 1925 рр.). — К., 1926.
8. *Даниленко В., Касьянов Г., Кульчицький С.* Сталінізм на Україні: 20 — 30-ті роки. — К.: Либідь, 1991. — 344 с.; *Касьянов Г. В.* Диктатура пролетаріату і наукова інтелігенція в 1920-ті роки // Вісник АН України. — 1992. — № 6. — С. 90–97; *Лисенко М. С.* Становлення середньої спеціальної освіти в Україні (1922–1930 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук. — Х., 2000. — 21 с.
9. *Зак Л. М.* Проблема формирования советской интеллигенции в современной исторической литературе // История СССР. — 1968. — №2. С. 32-41; *Найда С. Ф., Фрейлихер Д. Я.* Проблема роста культурно-технического уровня рабочего класса СССР в советской историографии // Вопросы истории. — 1969. — №12. — С. 147-154; *Резницкая М. В.* Рабочий класс Украины в период социалистической реконструкции народного хозяйства (1926 — 1937): Очерк историографии проблемы. — К.: “Вища школа”, 1977. — С. 76-93; *Тамм Є. П.* Радянська професійна та спеціальна освіта на Україні в історіографії 20-х — початку 30-х років // Укр. іст. журн. — 1969. — №5. — С. 124-128 та ін.
10. *Затонський В.* Матеріали до українського національного питання // Більшовик України. — 1927. — № 6. — С. 9–32; *Квиринг Э. М.* Избранные речи и статьи. — К.: Политиздат Украины, 1988. — 484 с.; *Косіор С. В.* Вибрані статті і промови. — К.: Політвидав України, 1968. — 345 с.; *Петровський Г. І.* Вибрані статті і промови. — К.: Політвидав України, 1978. — 408 с.
11. Как создавались в СССР кадры специалистов. — М., 1969; *Катунцева Н. М.* Роль рабочих факультетов в формировании интеллигенции в СССР. — М., 1966; Опыт СССР по подготовке интеллигенции из рабочих и крестьян. — М., 1977.
12. *Карпов Г. Г.* Партия и культурная революция в СССР. — М.: Госполит-

- издат, 1957. — 72 с.; *Ким М. П.* 40 лет советской культуры. — М.: Госполитиздат, 1957; *Литвин К.* Расцвет культуры Советской Украины. — К., 1954; *Слуцкий О. В.* Радянське і культурне будівництво на Україні в перші роки боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни (1926 — 1929): 36. статей. — К., 1957.
13. Комуністична партія України в резолюціях та рішеннях з'їздів, конференцій та Пленумів ЦК. — К., 1976. — Т. 1; *Ряппо Я. П.* Рабочее образование на Украине и его ближайшие перспективы: Докл. на II Всеукр. съезде по рабочему образованию. — Харьков, 1925; Сборник действующего законодательства УССР по народному просвещению. — Х., 1926.
 14. *Куглер С.* Политика формирования рабочих кадров для промышленности и транспорта Украины (1921–1941 гг.): Системный анализ. — Донецк: Юго-Восток, 1997. — 240 с.; *Лікарчук І. Л.* Проблеми підготовки робітничих кадрів в Україні (1920–1929 рр.) / АПН України. Ін-т педагогіки і психології професійної освіти — К., 1996. — 201 с.; *Щупак І. Я.* Підготовка спеціалістів в середній технічній школі УРСР (кінець 20-х — 30-ті роки): Автореф. дис... канд. іст. наук. — Запоріжжя, 1995. — 25 с.
 15. *Кульчицький С. В.* Україна між двома війнами (1921 — 1939 рр.). — К.: Видавничий дім “Альтернативи”, 1999. — 336 с.
 16. *Курносев Ю. О., Бондар А. Г.* У навчанні та праці: Підготовка кадрів інтелігенції в Українській РСР. — К., 1964.
 17. *Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР. 1917 — 1967 рр.* — Б. м., 1967; *Народное образование в СССР 1917 — 1967 гг.* — М., 1967.
 18. *Політосвіта.* — 1927. — № 2-3. — С. 92-93.
 19. *Політосвіта.* — 1927. — № 4. — С. 31.
 20. *Робітнича освіта.* — 1927. — № 9. — С. 10-12.
 21. *Ситніков О. П.* Освіта в Українській СРР (1920-ті роки): історіографія. Дис... канд. іст. наук. — К, 2003.
 22. *Столяров Я. В.* Организация учебно-методической работы в институтах. — Харьков, 1925.
 23. *Шепель Л. Ф.* Проблема підготовки кадрів спеціалістів в УРСР з робітників і селян (20-ті рр. ХХ ст.). — К., 1995; *Шепель Л. Ф.* Роль робітничих факультетів УСРР в підготовці спеціалістів (20-ті рр.). Дис. на здоб. наук. ст. канд. іст. наук. — К., 1996.
 24. *Ясницький Г. І.* Розвиток народної освіти на Україні (1921 — 1932 рр.). — К., 1965.